

ШТЕТАН УТИЦАЈ ШАБЛОНА И СТЕРЕОТИПА НА КРЕАТИВНОСТ ДЈЕЦЕ

Бојана Митровић¹
Сара Радељић²
Катарина Тодоровић³
Весна Тодоровић⁴

***Апстракт:** Шаблон је негативан појам у ликовном изражавању дјеце, а карактерише га стереотипно понављање једне шеме. Под тим се мисли да је дијете усвојило шеме за одређене облике, појаве и појмове, да их непрестано користи, али не усавршава. Уколико се дијете користи истим шемама у ликовном изражавању долази до застоја не само у ликовном развоју него у развоју цјелокупне личности дјетета. Циљ овог рада јесте појаснити на који начин шаблони и стереотипи штетно утичу на развој креативности код дјеце млађег школског узраста и какве то последице оставља на дијете и његову личност.*

***Кључне ријечи:** шаблони и стереотипи, дјечији ликовни израз, креативност.*

Увод

У ширем смислу улога шаблона и стереотипа има негативан утицај на развој личности. Ученик прибјегава шаблону јер жели да се поистовјети са другом и другарицом или уколико је ученику наметнут негативан став о потреби копирања готових рјешења од стране учитеља. Самим тим ученик никада неће моћи изградити став, његово самопоуздање се смањује и ученик нема жељу да се ликовно изрази. Из тог разлога улога учитеља је од непроцјенљиве важности, јер он утиче на укупан психофизички развој дјетета.

Шаблонима, клишеима или стереотипима називамо израз који нема оригиналност ни индивидуалност аутора који се њиме користи, већ употребљава општепретпостављен, непромишљен и непроживљен систем знакова комуникације. Посезање за шаблоном ослобађа ученика размишљања, те се иза шаблона крије особа која страхује да би његова различитост могла наићи на осуду. Шаблони и стереотипи се у настави ликовне културе најчешће користе како би се ученицима појаснио неки ликовни задатак. Својом ограниченошћу то углавном негативно утиче на ученике и оставља утицај на интелектуални, морални и естетски развој ученика. Да би ученици развили културноестетску осјетљивост потребно је и пожељно активно посматрати умјетничка дјела.

Посматрајући их доприноси се бољој и суптилнијој перцепцији и рецепцији умјетничких дјела, развија се способност ученика за опажање облика, величина и боја у природи. На тај начин

¹ bojana110071@gmail.com

² sara.radeljic@gmail.com

³ katarinat999@gmail.com

⁴ vesna.todorovic@pfb.ues.rs.ba

се ученици ослобађају шаблона и стереотипа у настави ликовне културе. Управо због тога је важно и значајно истражити на који начин шаблони и стереотипи негативно утичу на развој креативности у ликовном изражавању дјече школског узраста (Тодоровић, Мрковић, 2020).

Дијете школског узраста је под великим притиском желећи да задовољи критеријуме вршњака, као и социјалне групе, гдје је често присутна имитација и навикавање на шаблоне изван личности дјетета. Ако се дјечија свијест развија у правцу проналажења методичког приступа за проширивање схватања и разумијевања свијета уопште кроз креативно промишљање о бројним и разноликим могућностима представљања доживљеног свијета. Ни у којем случају се не смије забрањивати кориштење симбола, па и кад постају стереотипи, али се свакако мора наћи начин да се они својевољно престану користити. Треба наћи начине да се код ученика креативни израз од пуког стенографског осмишљања мисли развије у креативно исказану богату и оригиналну ликовну мисао. Став већине наставника је да ученици требају знати цртати као познати аниматори. То је веома погрешан став јер ученици не могу тај ниво постићи и на тај начин удаљавају се од креативности и стварачког дјеловања. Да би дијете могло самостално и стваралачки да дјелује, веома је важно да буде способно да функционише као индивидуа (Филиповић, 2011). Потребно је да наставник омогући ученику да изрази своју индивидуалност, да га охрабрује да самостално рјешава ликовне проблеме.

Креативност као фактор развоја личности дјетета

Креативност ученика на овом узрасту се огледа у његовој жељи и способности да експериментира, истражује, проналази и успоставља нове односе, при чему треба подстицати и подржавати такве напоре ученика. Према мишљењу Јасмине Шефер (2005: 38) развој креативности код дјече представља основни услов за слободно и оригинално ликовно изражавање. Основни проблем при дефинисању креативности јавља се у тренутку када треба одредити шта је то што неки продукт, процес рада, личност и окружење чини креативним. Први критеријум за процјену креативности, односно стваралаштва јесте да буде различито од других, необично, нестереотипно и то називамо дивергентним. Особине дивергентног мишљења према Гилфорду (1950) јесу:

1. *Рedefиниција* – способност напуштања старих начина тумачења познатих предмета како би се користили у нове сврхе. За ликовно стваралаштво *редефиниција* подразумева нову употребу ликовних елемената, материјала, како би се на нов и другачији начин дефинисала ликовна тема или мотив;
2. *Осјетљивост за проблеме* – способност да се уоче недостаци или потребе за промјенама или побољшањима у постојећим стварима; за ликовно стваралаштво способност откривања нових ликовних односа;
3. *Флуентност* – способност обраде информација и објеката на различите начине (Torrance, 1979), могућност симултаног сагледавања различитих могућности, што више категорија. За ликовно стваралаштво – располагање богатством идеја, брзо проналажење што више рјешења неког проблема;
4. *Оригиналност* – способност производње ријетких или посве нових идеја, односно ликовних рјешења која се разликују од других;
5. *Елаборативност* – способност обогаћивања идеја детаљима, детаљна разрада оригиналне идеје;
6. *Флексибилност* – напуштање уходаних поступака и рјешења, те налажење нових, одговарајућих заданим условима.

Креативност се у одређеном смислу може дефинисати као примјењена имагинација. Имагинација или машта није исто што и фантазирање или замишљање, иако их може садржавати. Имагинација је процес генерисања нечег оригиналног: начин размишљања у којем покушавамо проширити могућности дате ситуације, њеног сагледавања наново, из другог угла, те стварање алтернативе очекиваном, рутинском. Према овој способности имагинације можемо везати за дивергентно мишљење, а осим мишљења, имагинација се исказује и дјеловањем кроз различите

медије. Своју имагинацију ликовни умјетник исказује формом, бојом, линијом, масом, итд. Имагинацијска активност је форма менталне игре усмјерене ка креативном резултату – производу. Помоћу имагинацијске активности се заправо постојеће идеје комбинују, стављају у нове контексте и њихова правила те тако постају нешто ново и оригинално. Дакле стварањем нових веза, учачавање аналогија и односа међу идејама које прије нису биле поређене дешава се кроз имагинацију и зато се веже за дивергентно мишљење.

На основу Гилфордових истраживања развијани су тестови и програми за идентификовање и развој креативности. Сам појам креативности обиљежен је двојбама у схватању и дефинисању појма; ипак, као особине креативности узимају се два елемента:

1. креативни појединац *уочава, види, доживљава, комбинује ствари и појаве на нов, свјеж, неуобичајен начин;*
2. креативни појединац *производи нове, неуобичајене, другачије идеје и дјела.*

Елен Винер (Winner, 2005) прави још једну подјелу креативности на креативност са малим „к” и креативност са великим „К”. Креативност са малим „к” углавном се веже за дјечију креативност, те се у ту категорију сврставају дјеца која уз минимално водство одраслих, прилично самостално откривају правила и техничке вјештине одређеног подручја и смишљају необичне стратегије за рјешавање проблема. Да би се појединац могао сврстати у категорију креативности са великим „К”, према Винеровој, неопходна је велика база знања и искуства у одређеном подручју, те се у том смислу наводи тзв. „десетогодишње правило” по којем је за значајан напредак у одређеној области потребно најмање десет година рада, а резултат таквог дјеловања подразумијева истезање, мијењање или трансформисање те области. Управо се због наведених разлога сматра да дјеца не могу бити креативна на овај начин.

На ову подјелу креативности се надовезује Ирвинг Тејлор (Taylor, 2017) са својим моделом степеновања креативности чији распон обухвата цјелокупан човјеков вијек. Тако је Тејлор дошао до слиједећег степеновања креативности:

1. *креативност спонтане активности*, (1 – 6 год.) самостални и спонтани дјечији ликовни израз;
2. *креативност усмјерене активности* (7 – 10 год.), стварање које остаје спонтано, али и постаје усмјерено ка постизању „сличности” са објектом;
3. *креативност инвенције* (11 – 15 год.), стваралаштво у којем се уводе и изражавају спознаје о новим опаженим ликовним односима;
4. *креативност иновације* (16 – 17 год.), стваралаштво у којем се догађају значајне промјене због сложенијих ликовних и техничких могућности и вјештине;
5. *креативност стварања* (више од 18 год.) стварање потпуно новог, властитог ликовног израза, личног рукописа, стила.

Само посљедњи степен подразумијева Креативност. Битно је дакле разликовати креативност могућу у зрелој доби од оне која се јавља у дјечијој и адолесцентској доби. Креативност је најлакше препознати у школским предметима као што је ликовна култура, због саме природе наставних садржаја који се заснивају на сталној практичној активности којој је циљ искрен дјечији рад, што подразумијева самостално доношење одлука без наметања готових или „тачних” и „најбољих” рјешења. Читав методички приступ у настави ликовне културе базира се управо на стварању услова за развијање креативних способности почевши од дивергентног мишљења којим ће се доћи до оригиналних, детаљно разрађених идеја како би се кроз ликовну активност те идеје уобличиле у нови ликовни продукт.

Дакле када говоримо о креативности у настави, прије свега морамо знати да креативност није знање, него једна од способности, па се као таква наводи у функционалне задатке и циљеве наставе. Будући да у способности убрајамо практичне, изражајне и интелектуалне, креативност ћемо убрајати под интелектуалне способности, односно мишљење и то, према Гилфорду – дивергентно мишљење које се сматра основом за креативни процес и у пракси.

Битно је схватити да креативност није нешто што се учи, него се увјежбава. У настави ликовне културе треба се вјежбати самостално мишљење, односно рјешавање проблема које није стереотипно, односно не подразумијева стереотипну употребу знања што подразумијева шаблонска рјешења за већину ситуација и проблема. Креативност је заснована управо на самосталном мишљењу које је дивергентно односно имагинативно и сврсисходно. Креативни процес може донијети врхунске, или високо задовољавајуће резултате или донијети мањи напредак у процесу рада, али увијек представља значајан лични напредак. Какав год развитак могао бити, требао би се препознати и надограђивати у даљем раду.

Креативне способности се развијају кроз практичну примјену: укључивањем у процесе креативног размишљања и рада: сликања, цртања, моделовања, анализирања ликовног језика на властитим радовима и капиталним дјелима националне и свјетске ликовне умјетности. Кључни задатак за наставника је да помогне младима да разумијевају ове процесе и да овладају њима. Креативни процес посједује четири етапе које не морају да се слиједу сукцесивно, него могу да се враћају уназад или да се прескачу (Vognar, 2012).

Слика бр. 1: *Моја зграда, 9. година, пастел*

Прва етапа у оквиру креативног процеса јесте *припремање* или *олуја идеја*. Током ове етапе особе користе знања, вјештине, разумијевање материјала, објеката, проблема или њихоце комбинације. Креативне особе баве се објектима, материјалима или проблемима на начин који је истраживачки и разигран. Друга етапа је *инкубација* током које ум почиње да формулише проблем и да се истим бави помоћу слика и асоцијација. Трећа етапа је *илуминација*. Ријеч је о евалуацијској фази током које особа бира одређене идеје, док друге одбацује. Четврта и посљедња етапа креативног процеса јесте *верификација* или *комуникација*. Током ове етапе особа врши тестирање производа креативног мишљења процјењујући његову корисност, довршеност и исправност.

Слика бр. 2: *Моја учитељица, 9. година, темпера*

Креативни процес у умјетностима подразумијева развојне форме изражавања које отјелотворују умјетничке перцепције. Ово није проблем идентификовања идеје и онда налажења форме у којој се она треба изразити. Често се форма проналази кроз сам процес сликања, плесања или извођења музике. Креативни процеси умјетности усмјерени су на обликовање и усавршавање рада код којег су естетске квалитете од виталног значаја за значење дјела. Изглед, звук и осјећај рада у умјетности је неодвојив не само од значења, него и онога како оно доноси то значење у свијет.

Слика бр. 3: *Прољеће, 8. година, темпера и пастел*

Развијање креативности у настави ликовне културе

У веома кратким цртама може се говорити о развијању креативности у самој пракси, односно настави ликовне културе. Разлог овоме је тај што се наине кроз сваки аспект методике ликовне културе, заправо, настоји објаснити начин развијања ликовне креативности. Правилно разумијевање принципа ликовне културе, правилна употреба метода у настави ликовне културе и личност наставника који је и сам креативац, односно, особа која практикује оно што предаје – бави се ликовним изражавањем, јесу основе за развијање креативности. Особа која није креативна не може препознати креативца у ученику и често је управо то проблем у настави ликовне културе. Примјењивањем наученог, сталним испробавањем бројних могућности долажења до циља, односно постизања образовних, васпитних циљева наставе, створиће услове развитка креативности и наставника и ученика.

Неке од начина подстицања креативности наводе Беламарић (1987) и Гргурић, Јакубин (1996). Између осталог то су:

1. *Усмјеравање опажања* – разговор о ономе на што смо усмјерили дјечију пажњу, а како би изазвали дјечија поимања, дјечију логику. Дјечије одговоре не треба кориговати, јер ћемо тако избјећи повређивање дјетета, које може резултирати опадањем самопоуздања које је јако битно за слободни дјечији ликовни израз.
2. *Активирање сјећања* – опет кроз разговор о доживљеном, и постепено кроз ликовни језик који се може употребити при описима тих доживљаја.
3. *Маштање, илустрације* – Маштање се јавља као стварање нових варијанти и слика на основу познатог и доживљеног. Маштање се може јавити при изради илустрације приче, догађаја које дијете није видјело, али може да замисли и измаштати кроз ликовни језик.
4. *Замишљање* – представља виши ниво стварања слика и маште, јер се појмови из сфере невизуелног транспонују у ликовни израз.
5. *Игре с ликовним материјалима* – велики избор различитих материјала и средстава потакнуће дјечију машту и вољу за игру, а игра је рад. Кроз истраживање могућности различитих материјала и њихових карактеристика усваја се одређено знање о техникама и технолошким могућностима материјала, изражајним могућностима, итд. Будући да се истраживање и игра у ранијим узрастима и не могу издвојити, усвајање знања ће бити неосјетно, без напора и у условима растерећености и слободе која је непходан услов за развој креативности.
6. *Потврђивање* – непоходан детаљ у комуникацији са ученицима. Потврђивањем вриједности сваког дјечијег ликовног рада као његове ликовне мисли и идеје са посебним вриједностима је позитивно усмјерење ка даљем раду и порука за истраживање у раду и сигурност у властите способности. Када се дјетету пружи осјећај сигурности и слободе, оно и само осјети да стварно може, па се покрећу сви његови/њени потенцијали, идеје и визије. Потврђивање се читава у наставниковом интересу за рад ученика, његова тумачења својих идеја и радова, за учениково мишљење и став о радовима других и став и мишљење о дјелима из историје умјетности која се посматрају у процесу наставе.

Аутори Гргурић и Јакубин (1996) наводе сљедеће поступке:

- Умјешно и самостално стварање идеја;
- Провјеравање ученичких идеја, мисли и ликовних производа путем слободне комуникације;
- Прихватање и цијењење ученикових идеја и оригиналних рјешења те избјегавање означавања ученичких идеја као неприкладних или кривих;
- Подстицање ученика на другачија рјешења путем алтернативних питања;
- Омогућавање ученицима „варијација” на исту тему (након завршеног основног рада) њеним редефинисањем бојом, ликовном техником и сл.;
- Охрабривање ученика да самостално проналазе што већи број разноврсних ликовних рјешења;
- Истицање оригинална и креативна рјешења те позитивним ставом подстицати и остале ученике да стваралачки реагују;
- Омогућавање рада заинтересованим ученицима с разноликим материјалима и техникама, те их уклопити у додатне ликовне активности;
- Организовање посјета галеријама и музејима, са попутним разговорима о ученичким импресијама.

Пажљивим прегледом наведених поступака видимо да су они код ових аутора заправо исти или врло слични, међутим остављају и даље простор за дијалог између теоретичара и практичара о условима за провођење неких од поступака, али и о нијансама у њиховом разумијевању и практиковању. Оно што је сигурно тачно, и са чим се заправо морају сложити и наставници и методичари – истраживачи и теоретичари, јесте да је за подстицање креативности могуће искористити сваку наставну јединицу, да дужина или број часова такође није препрека, као ни материјални услови извођења наставе. Потребан је креативан и способан наставник.

Слика бр. 4: Примјери подстицања креативног дјечијег израза

Учитељи играју битну улогу у развоју дјечије креативности. Да би ученици развијали креативност и сам учитељ мора бити креативан и подстицати их на исту активност. Учитељ поред тога треба разумјети у потпуности појам креативности и добробити креативне наставе у школи (Rinkevich,2011). Креативна настава као таква представља јединствену, прилагођену и смислену размјену знања међу свим појединцима у контексту учења. На основу наведеног можемо идентификовати особине креативног учитеља те навести сљедеће особине: *успорност, истрајност, самопоуздање и смисао за хумор*. Креативни учитељи су препознатљиви према одређеним карактеристикама. Стално су у покрету и неком акцијском истраживању константно креирајући нове педагошке сценарије у којима ће учествовати заједно са својим ученицима. Они кроз искуствену ситуацију организују активно учешће ученика и тако стварају погодно тле за развој компоненте о којој говоримо, а то је креативност. Такви учитељи умјесто уџбеника користе научне и умјетничке текстове за креативне активности ученика а на себи константно раде и уче формално и неформално (Matijević, 2009).

Штетан утицај шаблона и стереотипа у настави ликовне културе на развој стваралаштва

Када дјеца нису свјесна својих умјетничких могућности, она постају склона шаблонском начину рада који негативно утиче на даљи стваралачки развој. Дијете које је несигурно, које заостаје у развоју из одређених разлога и не усавршава своју шему него се њоме користи као сталним моделом приказа појава и објекта, такву шему назива клише, као знак застоја у ликовном развоју. Ученици посежу да примјеном шаблона јер их наставници користе као примјер како нешто треба представити и тиме се ученици ослобађају размишљања те желећи да одушеве наставника користе дати шаблон. Шаблон је израз који употребљава опште претпостављен, непромишљен и непроживљен систем знакова комуникације те као такав негативно утиче на ученике и оставља утицај на интелектуални, морални и естетски развој ученика. Велику и одлучујућу улогу у превазилажењу шаблона и стереотипа има наставник, који треба развијати индивидуални и стваралачки потенцијал ученика како би се они свестрано развијали и успјешно ликовно изразили.

Слика бр. 5: Приказ шаблонизма – чизмице, 9. година, колаж

На слици број 5 приказан је примјер шаблона на коме можемо уочити застој у креативном развоју, гдје нема оригиналности, свјезине и спонтаности. Такође, можемо примјетити да естетско мишљење није развијано у довољној мјери у којој би требало те да дјеца која су украсила чизмице раде под утицајем наставника код кога нису довољно развијени креативни, стваралачки и естетски аспекти. Самим тим, дјеца су условљена да раде по шаблону који се пред њих поставља.

Слика бр. 6: Приказ шаблонизма – цвјетови, 8. година, фломастер

Учестало кориштење симбола срца, куће, цвијета и других мотива у дјечијим ликовним радовима може се сматрати ликовним знаковима за сажету комуникацију порука као што су љубав, топлина дома, љепоте. Ако овај феномен посматрамо из другог угла, сваки поједини знак или сличица може да упућује на догађаје и ствари које он асоцијативно веже уз тај знак. Низањем и груписањем знакова или сличица могуће је приказати неки догађај или фиксирати неку мисао. Међутим, ако се дјечија свијест развија у таквом правцу проналажења најлакшег и увијек истог, а прихватљивог рјешења, онда је неопходно осмислити методички приступ за проширивање схватања и разумијевања свијета уопште, кроз креативно размишљање о бројним и разноврсним могућностима представљања доживљеног свијета.

Слика бр. 7: Приказ шаблонизма – срце, 9. година, колаж

Коришћење шема и симбола се не смије забранити, али се свакако мора наћи одговарајући начин да се својевољно престану користити, односно да се учеников ликовни израз развије у креативно исказану и богату оригиналну ликовну мисао.

Закључак

Поласком у први разред и непознавањем својих умјетничких могућности дјеца су склона шаблонском начину рада који негативно утиче на даљи стваралачки развој ликовног израза. Појављују се почеци апстрактног мишљења, вербални израз постаје богатији, као и способност да се умјетнички изрази. Постепено усвајају ликовне композиционе елементе у свом раду. Веће животно искуство и веће умјетничке могућности омогућавају дјечи да рјешавају сложеније умјетничке проблеме (Гргурић, Јакубин, 1996).

Б. Карлаварис (1991) наводи да дијете које је несигурно, које заостаје у развоју због одређених разлога и поред тога не усавршава своју шему, већ ту шему користи као модел за приказ објеката или појава, такву шему назива клише, као знак застоја у ликовном развоју. Такође, сматра да одрасли треба да препознају ову појаву и да давањем креативних и разноврсних задатака помогну дјетету да усвојени клише надогради, допуни, измијени и превазиђе. Само на овај начин се може избјећи застој у ликовном развоју који се одражава на личност дјетета.

Коришћење шема и симбола се не смије забранити, али се свакако мора наћи одговарајући начин да се својевољно престану користити, односно да се учеников ликовни израз развије у креативно исказану и богату оригиналну ликовну мисао. Постоји још једна димензија битна за негативни аспект константног кориштења шема и симбола. Осим што се шеме јављају као природан елемент у развоју ликовног изражавања дјече, они могу да се почну преузимати и из других извора, често од одраслих, из медија, од вршњака и користити у властитим радовима. Разлог овој појави базира се на социолошко-развојном феномену који се јавља у дјетињству, а то је настојање дјетета да се уклопи у заједницу и идентификује са вршњачком групом и пријатељима. Међутим, прихватањем и подстицањем сталног кориштења наведених универзалних шема, облика и симбола развија се и склоност ка употреби једних те истих, готових рјешења, а онда из претходно наведених разлога и туђих идеја и замисли у ликовном изражавању.

Само креативан наставник може створити позитивну и мотивисану радну атмосферу у којој ће ученици остваривати креативна рјешења и формирати критички и естетски став кроз искрене и квалитетне ликовне радове, може препознати креативност код ученика и подстицати дивергентно размишљање, јер и сам кроз своју стваралачку праксу пролази кроз процес креативног мишљења и рада. Уколико се дјечије изражавање лиши креативности, као своје најважније особине, дјеца ће се понашати несамостално, радиће по угледу на друге, копираће, прецртаваће, прихватаће њихове

предрасуде и стереотипе као сопствене ставове и опажање, што ће се као зид испријечити између њих и стварности.

Основни задатак наставника јесте да путем наставе, на креативан и продуктиван начин, подстакне ученике да богате и развијају своју шему. Наставник не треба да даје ученицима готова рјешења у виду примјера или презентација, него да их пусти да се слободно изражавају и подстичу своју машту и размишљање. Дјеци треба омогућити, понудити им и подстаћи их на активности које погодују развоју свих особина креативне личности, да је свако дијете стваралац, а да је задатак одраслог да га прихвати као таквог и обезбиједи му колико је могуће несметано испољавање те људске способности и њен развој као најважнији услов цјеловитог развитка личности.

Литература

- Belamarić, D. (1987). *Dijete i oblik*, Zagreb: Školska knjiga.
- Bognar, L. (2012). *Kreativnost u nastavi*. Napredak, 153(1), 9-20.
- Winner, E. (2005). *Darovita djeca*, Lekenik: Ostvarenje d.o.o.
- Гргурић, Н. и Јакубин, М. (1996): *Визуелни-ликовни одгој и образовање*, Загреб.
- Guilford, J.P. (1950). *Creativity*. American Psychologist, 5, 444-454.
- Карлаварис, Б. (1991). *Методика ликовног одгоја 1*. Ријека: Хофбауер п.о.
- Матијевић, М. (2009). Od reproduktivnog prema kreativnom učitelju. U zborniku *Poticanje stvaralaštva u odgoju i obrazovanju* (str. 17-23). Zagreb: Profil.
- Rinkevich, J. L. (2011). Creative Teaching: Why it Matters and Where to Begin. *The Clearing House*, 84(5), 219-223.
- Taylor, I. A. (2017). *A retrospective view of creativity investigation*. In Perspectives in creativity (pp. 1-36). Routledge.
- Тодоровић, В. и Марковић, О. (2020): Шаблони и стереотипи у ликовном изразу дјече у настави ликовне културе. Бијељински методички часопис, вол. 8, 35-44.
- Torrance, E. P. (1979). *The Search for Satori and Creativity*. New York: Creative Education Foundation.
- Филиповић, С. (2011). *Методика ликовног васпитања и образовања*. Београд: Универзитет уметности у Београду, Клетт.
- Шефер, Ј. (2005). *Креативност деце: проблем вредновања*. Београд: Институт за педагошка истраживања и Виша школа за образовање васпитача у Вршцу.

Попис слика:

Слика бр. 1: *Моја зграда, 9. година, техника пастел*.

Извор: Филиповић, С., (2016): *Методика ликовног васпитања и образовања*. Београд: Универзитет уметности у Београду, Клетт.

Слика бр. 2: *Моја учитељица, 9. година, техника темпере*.

Извор: Филиповић, С., (2016): *Методика ликовног васпитања и образовања*. Београд: Универзитет уметности у Београду, Клетт.

Слика бр. 3: *Прољеће, 8. година, темпере и пастел*.

Извор: <https://www.telegram.hr/zivot/iza-crteza-male-leone-iz-marije-bistrice-stoji-super-prica-uciteljica-neopisiv-trenutak-presretna-sam/>

Слика бр. 4: *Креативан наставник*.

Извор: <http://irenajukicpranjic.blogspot.com/2020/06/kreativnost-u-online-nastavi-likovne.html>

Слика бр. 5: *Приказ шаблонизма -чизмице, 9. година, колаж*.

Извор: <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/images27/cizmice.jpg>

Слика бр. 6: *Приказ шаблонизма- цвјетови, 8. година, фломастер*.

Извор: <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/images27/cizmice.jpg>

Слика бр. 7: *Приказ шаблонизма - срце, 9. година, колаж*.

Извор: <https://www.pinterest.com/pin/497507090073882964/>